

Hülya Canbakal*

* Yard. Doç. Dr., Sabancı Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi.

¹ Ömer L. Barkan, *XV-XVI'nci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları* (İstanbul: İÜY, 1943). Ayrıca, Uriel Heyd, "Kānūn and Sharīa in Old Ottoman Criminal Justice," *Proceedings of the Israel Academy of Sciences and Humanities* 3 (1967), 15-18.

² Haim Gerber, *State, Society, and Law in Islam: Ottoman Law in Comparative Perspective* (Albany: State University of New York Press, 1994), 81-83. Yazarın, Bursa sicillerinde fazla fetva bulunmadığı yolundaki ilk gözleminin yeni bulgularla değişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Krş. Agy, "Sharia, Kanun and Custom in the Ottoman Law: the Court Records of 17th-Century Bursa," *IJTS* 2/1 (1981), 133, 145-46.

³ Her iki yazar da bulgularından izlenimsel olarak söz etmekte olduğundan fetva kullanımının "yaygın olması" ya da belirli bir tarihten önce "sık olması"nın yorumu büyük oranda okuyucuya kalmaktadır. R. C. Jennings,

Barkan'ın 17. yüzyılla birlikte Osmanlı hukukunda kanundan fetvaya, örf-den şeriata doğru yaşanan kaymayı esefle de olsa saptaması Osmanlı siyasi kültürünün kavranması yolunda çok önemli bir adımdı.¹ Ne var ki gerek çağdaş Türkiye siyaseti gerekse uluslararası akademik iklimin parametreleri bu adımın ardının getirilmesine izin vermedi. Ne "şariat"ın, ne fetvaya kayışın merkez açısından anlamı, ne de bunun Bosna'dan Hicaz'a Osmanlı mülkünde kendisini ne tür farklılıklarla ifade etmiş olabileceği irdelendi. Bu kısa çalışma bu son soruyu irdeleyerek Osmanlı Devleti'nin hukuki haritasının oluşumuna katkıda bulunmayı amaçlıyor. Nihai olarak da, Osmanlı "memleketlerinin" hukuk alanında tek bir mülk olmaya ne kadar yakın/uzak olduğuna ışık tutmayı hedefliyor.

Çıkış noktam Gerber'in bir saptaması: 17. yüzyılda ya da 17. yüzyıldan itibaren Bursa mahkemesinde yoğun olarak fetva kullanılması.² Jennings de Kayseri mahkemesiyle ilgili benzer bir gözlemde bulunur.³ Merkez teşkilatında şeyhülislâmın rolünün arttığı, kanunnamelerin yerini fetva derlemelelerine bıraktığı ve İstanbul'un artan surette "*emr ve fetvâ-yı şerîf mûcibince*" davranılmasını emrettiği bir dönem için bu gözlemler şaşırtıcı sayılmaz, ve İstanbul'la en azından Batı ve Orta Anadolu arasında ortak ve bağlaşıklık bir hukuk kültürüne işaret ettikleri düşünülebilir. Ne var ki her bölge için benzer bir gelişmeden söz edilip edilemeyeceği henüz bilinmemektedir. Örneğin Şam şehrinin daha geç bir dönemi üzerine çalışan Najwa al-Qattan mahkeme kayıtlarında ne müftünün ne fetvalarının izine rastlayamadığını belirtmektedir.⁴ Hatta Batı ve Orta Anadolu'da bile fetva kullanımının yaygınlığından/artmasından söz edebilmek için çok daha fazla örneğe gerek olduğu açıktır.

Bu makale soruyu imparatorluğun farklı bir yöresine, Arab diyarına mı Rum diyarına mı ait olduğundan Osmanlıların da çok emin olmadığı 'Ayntāb (Gaziantep) şehrine taşıyacak. Mikro sondaj yaklaşımıyla 17. yüzyıl ve 18. yüzyılın başından seçilmiş üç mahkeme sicilini sayısal olarak inceleyeceğim. Önce fetva kullanımına bakacağım, ikinci olarak da, kullanı-

lan fetvaların merkez-taşra ilişkisi açısından nasıl değerlendirilebileceğine ilişkin fikir yürütmeye çalışacağım.

Fetva'nın mahkeme sürecine nüfuz etmesi

'Ayntāb mahkemesi fetva kullanımının Bursa ve Kayseri'ye hem benzediği hem benzemediği söylenebilir. Benzemektedir çünkü en azından 17. yüzyılın ikinci yarısında fetva kullanımında bir artış olduğu gözlenmektedir. (Tablo 1) Örneğin, 1656-58'de yalnızca iki davada fetva ibraz edilmişken, bu sayı 1708-09'da 11'e çıkıyor.⁵ Söz konusu iki sicilin kabaca eşit büyüklükte olduğu düşünülecek olursa, bu rakamlar kayda değer bir artışa işaret ediyor.⁶ Buna karşın, bu rakamları kendi içinde değerlendirecek olursak, fetva kullanım sıklığının her halükarda hayli düşük olduğu ortaya çıkmakta. 59 numaralı defterdeki 740 mahkeme kaydından yalnızca %1,5'unda fetva kullanımı söz konusudur. Noter kayıtlarını dışarda bırakıp yalnızca dava kayıtlarını göz önüne alsak da (11/245), fetva kullanım oranı %5'i bulmamaktadır.

Tablo 1. 'Ayntāb mahkemesinde fetva kullanım sıklığı

Sicil-tarih	Fetva zikri	Sıklık yüzdesi
# 25 – 1656-1658	2	0.3
# 59 – 1708-1709	11	1.5 (<5)

Dava kayıtlarında fetvadan söz edilmemesi belki mahkemede fetva ibraz edilmemiş olduğu anlamına gelmez.⁷ Ancak bu küçük bir olasılıktır çünkü mahkeme kayıtlarında dava sonucu kadar, hatta ceza davalarında sonuçtan da önemli olan, mahkeme sürecinin ve davanın ne temelde sonuca bağlandığının (hüccet, emir, tanıklık...) tespitidir. Özetle, 'Ayntāb mahkemesi için şu sonuca varılabilir: Hiç değilse 17. yüzyılın ikinci yarısında günlük hukuki süreçlerde fetvanın önemi muhtemelen artmış, ancak mahkemenin genel iş hacmi içinde fetva kullanımı yine de marjinal kalmıştır.

Öte yandan sicillerin ahkām bölümüne, yani İstanbul'a yollanmış olan dilekçelerin cevapları da dahil olmak üzere muhtelif emirleri içeren kayıtlara bakıldığında farklı bir sonuç elde edilebileceğine dikkat edilmelidir. Çünkü 17. yüzyılda dilekçe sahiplerinin taleplerini sıklıkla fetvalarla, özellikle şeyhülislâm fetvalarıyla desteklediği anlaşılmaktadır.⁸ Yukarıda değinilen 25 ve 59 No'lu defterler ise ahkām değil mahkeme kayıtlarını içermektedir ve fetva azlığı belki bununla da açıklanabilir.⁹ Her halükarda hüküm kayıtlarında fetva kullanımının daha yoğun olduğu doğrulanırsa, fetvanın yerel hukuki süreçlerden çok taşra-merkez ilişkisinin bir boyutu olarak önem kazanmış olabileceği düşünülmelidir.

"Kadı, Court, and Legal Procedure in 17th c. Ottoman Kayseri," *Studia Islamica* 48 (1978), 134-35.

⁴ Najwa al-Qattan da 1766-1866 dönemi Şam mahkemesiyle ilgili benzer bir gözlemde bulunuyor. Bkz. "The Court of Damascus". Yayınlanmamış tebliğ, Qadi Court Records Workshop, Harvard Üniversitesi, 18-20 Mayıs, 2001.

⁵ ('Ayntāb Şeriye Sicili) AŞS # 25/109/2; 127/2. AŞS # 59/92/1; 132/2; 203/2; 279/1; 280/1; 281/2; 303/3; 306/1; 339/2; 352/2; 363/1. Bu son kayıta üç fetva yer almaktadır, ancak aynı konuyla ilgili olduklarından tek vak'a olarak sayılmıştır.

⁶ 25 No'lu defterde 680, 59 No'lu defterde 740 mahkeme kaydı bulunmaktadır.

⁷ Fetvaların mahkeme dışında, mahkemeye yansımayan anlaşmazlıklarda olsun, toplumsal ya da kişisel yaşama ilişkin ahlaki/dini soruların yanıtlanmasında olsun kullanılmadığı anlamına hiç gelmez.

⁸ Gerber, *State, Society, and Law in Islam*, 87-88, ve, "Sharia, Kanun and Custom in the Ottoman Law," 145-146.

⁹ 'Ayntāb ahkām kayıtlarında yer alan fetvalara örnek olarak bkz., AŞC # 34/158/5, 177/2; # 35/248/1, 253/1.

¹⁰ AŞS # 2/85, 948/1541-42. Yayınlayan, Ahmet Akgündüz, *Şer' iye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler* (İstanbul: TDAV, 1989) 2: 70-71. Koca Çivizade Mehmed Muhiddin Efendi 1538-42 yıllarında şeyhülislâmlık yaptı.

¹¹ AŞS # 25/109/2, 1658. Burada 'Ayntâb ve Halep' de iftaya yetkili şeyhülislâmdan söz edilmektedir.

¹² Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab* (Berkeley: University of California Press, 2003), [Bölüm 1, s.15]. Bu çalışma baskıya girmeden önce Peirce'in kitabının basılı halini görme şansım olmadı. Buradaki sayfa numarası kendisinin bana verme inceliğini gösterdiği yazma kopyaya ait.

¹³ Taşradaki müftülük teşkilatının hala bilemediğimiz ayrıntıları konusunda bkz., R. C. Repp, *The Mufti of Istanbul* (London: Ithaca/Oxford University Press, 1986), 62-68.

¹⁴ 'Ayntâb'ın özellikle Suriye yöresine yönelik Şafileri Hanefileştirme faaliyetinden ne kadar payını aldığına ayrıca araştırılması gerekiyor. Örneğin AŞS # 59'daki çeşitli kayıtlara göre, mevcut müftünün de, eski müftünün de, Şafii müftünün de adı Mehmed'di. Bunların hepsinin aynı kişi olma olasılığı pek yüksek değil.

¹⁵ Öte yandan 19. yüzyıl başlarına ait bir masraf kaydı müftülerin önemini 18. yüzyıl boyunca ciddi surette arttığını düşündürmektedir. AŞS # 138/13/3 (1808).

¹⁶ Örneğin AŞS #34/158/5, 1680; 177/2, 1681; #38/75/2, 1688.

¹⁷ Krş. Gerber, *State, Society, and Law*, 81-83. Yazarın yalnızca şeyhülislâm fetvalarının kullanıldığı Bursa kentiyle, yerel fetvaların kullanıldığı Kayseri'yi karşılaştırırken

Fetvalar ışığında merkez-taşra ilişkisi

Yerel mahkemelerde fetva kullanımı merkezle taşra arasında hukuki bir bütünleşmeye işaret sayılabilir mi? Bu soru Osmanlı öncesi herhangi bir İslâm devleti için ne kadar yersizse, Osmanlı için o kadar anlamlı ve gerekli, zira Osmanlı Devleti'nin iftayı, yani fetva verme pratiğini daha önce görülmemiş ölçüde kurumsallaştırdığı ve merkezileştirmeye çalıştığı biliniyor. Dolayısıyla merkezce atanan müftülerin şahsen, yada şeyhülislâmın görüşlerinin fetvalar aracılığıyla hangi coğrafyaya ulaştığı imparatorluğun hukuki bütünleşmesinin, merkezleşmesinin izini sürebilmemiz bakımından çok önemli bir veri oluşturuyor.

Şeyhülislâm fetvalarının Anadolu'yu çaprazlama kat ederek 'Ayntâb'a kadar ulaştığı görülüyor. Osmanlı yönetiminin kente gelişinden kısa bir süre sonra, 'Ayntâb mahkemesinde Osmanlılaşmanın ancak iki sicil cildi boyu yol gitmiş olduğu 1540'larda bile "*hâliyâ İstanbûl müftisi olan Çivi-zâde Efendî hazretlerinin*" bir fetvasının mahkemede ibraz edildiğini görüyoruz.¹⁰ Şeyhülislâmın, etkisi kente ulaşmış olmasına karşın, kendisinin yerel bir müftü olarak nitelenmesi kayda değer, ama çok da şaşırtıcı sayılmaz çünkü bundan bir asır kadar sonra da, bu kez şeyhülislâm tabirinin yerel/bölgesel müftüyü kastederek kullanılabildiği anlaşıyor.¹¹

Çivizade'nin fetvasının zikredildiği 1540'larda her İslâm kenti gibi 'Ayntâb'da da bir (belki birden çok) yerel müftü vardı,¹² ancak bunun İstanbul tarafından atanmış bir müftü mü olduğu yoksa Müslüman cemaatin bağrından çıkmış bir yerel alim mi olduğunu bilmiyoruz.¹³ Keza 17. yüzyılın ikinci yarısı boyunca ve 18. yüzyılın başında da 'Ayntâb'da yerel bir müftü mevcuttu. Bunlardan en azından bir kısmının İstanbul'dan berath olduğunu biliyoruz. Ancak aynı şey 1540'larda da, 17. yüzyılda da, 18. yüzyılda da karşımıza çıkan Şafii müftü için de söylenebilir mi emin değilim.¹⁴ Müftünün etkinliği konusuna gelince, sicillerden doğan izlenim, kendisinin mahkeme sürecinde fazla öne çıkmadığı yönünde. Doğrusu, mahkeme kayıtlarına geçen tüm fetvalar yerel müftülerin eseri bile olsa, defterlerde ne kadar az fetva kaydına rastlandığı düşünülecek olursa, 'Ayntâb müftülerinin bu dönem zarfında pek de faal oldukları söylenemez. Varlıklarını daha çok İstanbul'dan gelen atama belgelerinden ve tanıklar arasında zikredilmelelerinden izleyebiliyoruz.¹⁵ Aynı dönem sicillerinde şeyhülislâm fetvaları da mevcuttur.¹⁶ Özetle, yerel müftünün varlığıyla şeyhülislâm fetvalarının taşraya nüfuzunun birbirini dışlamadığı anlaşılmaktadır.¹⁷

İmparatorluğun hangi bölgeleri için geçerli olduğunu bilemesek de, bu aslında çok basit bir gözlem. Merkezle taşra arasındaki hukuki bütünleşmenin irdelenmesi bakımından asıl zor sorular buradan itibaren başlıyor. Örneğin, açıkça belirtilmediği durumda, mahkemelerde ibraz edildiği belirtilen fetvaların İstanbul kaynaklı mı, taşra kaynaklı mı olduğunu nasıl saptar-

yabiliriz? Bunu saptasak bile hükmün oluşma sürecini nasıl bilebiliriz? Örneğin yerel müftü görüşüyle şeyhülislâm görüşünün çelişmesi halinde kadıların nasıl tercihte bulunduğunu, hatta fiiliyatta tercih şanslarının olup olmadığını nasıl bilebiliriz?

Önce fetvanın kaynağının belirlenmesi sorusunu ele alalım. Bazı durumlarda, fetvanın yapısı bir ipucu oluşturabilir, örneğin klâsik fıkıh otoritelerini zikredip zikretmemesi gibi.¹⁸ Bazı durumlarda üslûb ipucu oluşturabilir: Kanlı canlı ve ayrıntılı fetvaların yerel müftülere, daha soyut, kuru ve genel fetvaların şeyhülislâmlara ait olması gibi.¹⁹ Şeyhülislâm fetvalarının, özellikle de derlemelerinin, işlev bakımından, daha yüksek soyutlama seviyesine sahip *fürû'* geleneğine yakın olması olağandır.²⁰ Nitekim bu ipucuyla bakıldığında, örneğin 59 No'lu sicilde metni verilen yedi fetvadan, bir genç kızın hukuki ehliyetiyle ilgili bir fetvanın çok büyük olasılıkla yerel bir fetva olduğunu söylemek mümkündür, çünkü fetva metnindeki ayrıntılar dava ayrıntılarıyla tamamen örtüşmektedir.²¹

Aynı fetvanın yerel bir fetva olduğunu düşündürebilecek bir yönü daha var: Kişisel bir konuyla ilgili olması. Kişi hukukunun İstanbul'u ilgilendirmediği söylenemez elbette, ama bir eğilim olarak, kamusal boyutu olan fetvaların İstanbul kaynaklı olma olasılığı kanımca daha yüksektir. Sağduyu kadar, 17. yüzyılda gelişen fetva-emir eşleşmesine de dayanan bu varsayım özellikle ahkâm/şikâyet kayıtlarının incelenmesi yoluyla sınanabilir.²²

'Ayntâb mahkeme kayıtlarındaki fetvalarda "kamusal-kişisel" ayrımının nasıl şekillendiğine bakmadan önce "kamusal"ın burada nasıl tanımlandığını belirtmekte yarar var. İslâm hukukunda kamusal kavrayışı sabit bir kavrayış olmayıp Osmanlı hukuku da bu açıdan ciddi surette ele alınmamış olduğundan, burada yaptığım ayrım kuramsal değil tamamen pratik bazı kıstaslara dayanıyor.

1. Doğrudan ve açıkça devletle ilgili olmak (vergi ya da İslâm hukukunun korunmasını zaten devlete yüklediği *hukûk allâh* gibi),
2. Aralarında kan bağı bulunmayan geniş bir insan topluluğunu ilgilendirmek (hayır vakıfları gibi). Bu kıstaslar ışığında bakıldığında, 17. yüzyıl sonunda ve 18. yüzyıl başında davacı ve davalıların kamusal konularda mahkemeye fetva sunma olasılığının kişisel konulara göre hayli yüksek olduğu görülmektedir. (Tablo 2-3)

Tablo 2. Sicillerde fetva kullanımı (sicil #39 ve #59)²³

Sicil-tarih	Fetva zikri	Kişisel konular	Kamusal konular
# 39 – 1688-1690	17	4	13
# 59 – 1708-1709	11	3	8

üzerinde durduğu İstanbul'dan uzaklık kıstası genel olarak önemli olmakla birlikte, Bursa'da muhtemelen yerel müftü bulunmamasının kentin eski başkent olarak özel konumundan kaynaklandığını gözardı etmektedir. Aynı durum Edirne için de söz konusudur. Bu konuda bkz. Repp, *The Mufti*, 143-44 ve H.A.R. Gibb ve Harold Bowen, *Islamic Society and the West* (London: Oxford University Press, 1957), I/2: 135.

¹⁸ Uriel Heyd, "Some Aspects of the Ottoman Fetvâ," *BSOAS*, 32 (1969), 45; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîni-âi Osmân*, haz. Sevim İlgürel (Ankara: TTK, 1998), 200.

¹⁹ Heyd, "Some Aspects of the Ottoman Fetvâ," 49-51; Gerber, *State, Society, and Law*, 86. Ancak az da olsa hayli ayrıntılı şeyhülislâm fetvaları da mevcuttur. Ayrıca kişiye özgü üslûb etmenini de unutmamak gerekir. Bkz. Judith E. Tucker, *In the House of the Law, Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine* (Berkeley: University of California Press, 1998), 17.

²⁰ W. Hallaq, "From Fatwas to Furû'," *Islamic Law and Society*, 1/1 (1994), 29-65. Şeyhülislâm fetvaları, derleme aşamasında da somut detaylardan bir kademeye daha arınarak *fürû'*a iyice yaklaşıyor olabilir.

²¹ AŞS #59/281/2. Bkz. Ek.

²² Bkz. R. C. Jennings, "Limitations of the Judicial Powers of the Kadı in 17th C. Ottoman Kayseri," *Studia Islamica* 50 (1949), 156-59.

²³ AŞS # 39/48/2; 49/1; 50/2; 60/3; 62/2; 98/4; 148/2; 151/2; 156/1; 159/2; 159/4; 162/5; 206/3; 207/2; 208/3; 220/1; 234/3. AŞS # 59 için bkz. Dipnot 5.

Tablo 3. Sicil #39 ve #59 fetvalarında konu dağılımı

	Kişisel konular				Kamusal konular			
	ehliyet	nikah	diyet	mülk davaları	toprak tasarrufu ve vergi	su kullanım hakkı	vakıf	şadd (yol kesme vs.)
# 39			1	3	7		3 ²⁴	3
# 59	1	1	1		2	3 (4) ²⁵	2	1

²⁴ Bir kilisenin tamiriyle ilgili bir kayıt bu toplama dahil edildi. Bu konu aslında fıkıh sınıflamasında bir yandan gayrimüslim tabiyet (*siyer*) hukukuna bir yandan kentsel imar hukukuna (*haytān*) dahil.

²⁵ Vakıf davalarından biri aynı zamanda su kullanım hakkıyla ilgili.

²⁶ Bursa sicillerindeki fetvaların ağırlıkla arazi sorunlarıyla ilgili olduğuna dair bkz. Gerber, "Sharia, Kanun and Custom," 145-46. Jennings'in fetva kullanımına örnek olarak özetlediği yedi davanın yalnızca ikisi kişisel konularla ilgilidir. "Limitations of the Judicial Powers," 156-59. Ancak, bunun bir seçki olduğu unutulmamalı –konu dağılımının tesadüfi olması beklenecek bir seçki olsa da.

²⁷ Örneğin yukarıda belirtilen büyük fıkıhçılardan *naql* kıstasıyla düşüncecek olursak, Ek'te metni verilen fetvaların tamamının yerel müftüye ait olduğu düşünülebilir. Zira ad verilme de muteber kitablara dayandıkları belirtilmektedir.

²⁸ Haim Gerber, *Islamic Law and Culture, 1600-1840* (Leiden: Brill, 1999), 60-67.

²⁹ "[L]iana' l-mu' min amir nafsihi." Gerber, *Islamic Law and Culture*, 65. Şeyhülislâm fetvalarının kabulü zorunluluğuna dair bkz. Uriel Heyd, "Some Aspects of the Ottoman Fetva," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 32 (1969), 56. Ayrıca Geber, *State, Society, and Law in Islam*, 90; R. C. Repp, *The Mufti of Istanbul* (London: Ithaca/Oxford University Press, 1986), 66; M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Beta, 1999), 95-96.

³⁰ İbn-i 'Ābidīn gibi yerel ama resmi müftülerin durumu daha da karışıktır.

Tablolarda görüldüğü üzere gerek 1688-90 döneminde, gerekse 1708-09'da, kamusal konulara ilişkin fetvalar kişisel konulara ilişkin fetvaların yaklaşık üç katıdır. Bu bulgunun Gerber ve Jennings'in izlenimleriyle de desteklendiği söylenebilir.²⁶ Tabi bu hayli kayda değer bir durum, çünkü bu dağılım fetva derlemelerinde ilgili konulara verilen görece ağırlıktan çok farklıdır. Fetvaların düzenlemeye çalıştığı kamusal meseleler, hem devlete dair hem bireysel olmayan anlamında, yukarıda içerik dökümü verilen iki sicilde rastladıklarımızdan ibaret değildir elbette. *Siyer*, *ferā'iz*, *kısmet*, *ihyā'ül-mevād*, *müzāra'a*, *vakıf*, *ikrāh*, *haytān*, *hudūd*, *cināyāt*, *şurb*, *kasāme*, *lakūt* ve *luḳāṭa* gibi hukuk konuları ya münhasıran ya ağırlıklı olarak kamusal sorunları içerir. Ama bunların hepsi bir araya getirilse, fetva külliyyatında özel hukuk ve ibadet bölümlerinin tuttuğu hacme yaklaşamaz. O halde mahkemede gördüğümüz fetva kullanım tarzı kamu hukukunun gelişimi açısından açıklanmaya muhtaç bir konudur. Bu açıklama da bizi ister istemez başta değinilen şariat-kanun ilişkisine götürecektir. Bu bağlamda sicillerdeki fetvaların fiilen İstanbul mu yerel kaynaklı mı olduğu ikincil önem taşır.²⁷

Hukuki merkezileşme sürecini anlamak bakımından belki daha da önemli bir soru ise taşra kadılarının merkezin fetvaları ve bunlarla çelişen yerel fetvalarla karşılaştığı zaman ne yaptığıdır. Örneğin Filistinli fıkıhçı Ramlî ve bir dereceye kadar, Suriyeli İbn-i 'Ābidīn, miras hukukunun bazı önemli konularında şeyhülislâmlarla hemfikir değildi.²⁸ Bu görüş ayrılıklarına bakarak taşra fıkıhçılarının –özel olarak da özel mülkiyetçi ve özgürlükçü Arap ulemasını kastediyorum– İstanbul'un önce kanunnameler sonra da şeyhülislâm fetvalarında ifade bulmuş resmi görüşlerini eleştirme hakkının bulunduğunu tespit etmek önemlidir. Ancak bu, hukuk pratiğine ışık tutmaz. Örneğin Ramla kadısının resmi müftü bile olmayan Ramlî'yi takiben "mümin kendi nefsinin efendisidir" deyip kaçak bir köylüyü tımar sahibine teslimi reddetmesi düşünülebilir mi?²⁹ Ramlî ve benzerlerinin fetvaya dönüşmüş emir ya da emirle perçinlenen şeyhülislâm fetvalarıyla rekabet şansı var mıydı?³⁰ Belki de evet, vardı. Ama bu gösterilebilmelidir.

Osmanlı Devleti'nin tıpkı farklı vergi ve toprak rejimi bölgeleri, para rejimi bölgeleri gibi farklı hukuk rejimi bölgelerinden oluştuğu söylenebilir mi? Yukarıda tartışılan ve benzeri süreçlere ışık tutabildiğimiz oranda bu soruyu

yanıtlamaya ve imparatorluğun hukuk haritasını çizmeye yaklaşacağız. Bunun Osmanlı Devleti'nin mülki (territorial) bütünleşme sürecine dair süregiden tartışmalara da yeni bir açılım getirmesi beklenir.

EK

Bir örnekleme: AŞS # 59'da fetva kullanımı

92/1

Fetvanın metni verilmemiştir.

132/2

Fetvanın metni verilmemiştir.

203/2

Fetvanın metni verilmemiştir.

279/1

Zeyd karındaşı 'Amr(ūy)a oğlum Bekriñ nāmzedlisi olan kızuñ Hindi niçün āhire nikāh eylediñ deyü 'itāb eyledüğünde 'Amr(ū) şağīre kızım Zeynebi dañi saña virdüm deyüp 'Amrū dañi oğlum Beşre vekālet^{en} aldım dise lākin tesmiye-i cehr ve izn-i kādī ile 'alā vechi'l-'ağd olmayup mücerred va'd olmuş olsa meclis-i va'dde aldım virdim dimegle nikāh mün'aqid olur mı? [C]evāb: bā-şāvābetle olmaz.

280/1

[B]ir karye ahālāsi beynlerinde maḥşūş olan nehr kery ve ḥafre muḥtāc olduğda ahālī-yi karyeden ba'zılar nehr-i mezkūrı kery itmek istedikde sāyirleri imtinā' eyleseler kādī eyyeduhu Allāh^u te'ālā nehr-i mezkūrı kery murād idenlere sizler nehri kery idüñ sāyirleri me'ūnet-i (?) keryden ḥişşelerini def' idünceye dek intifā'dan men' idüñ deyü emre kādīr olur mı? [C]evāb: bā-şāvābetle olur.

281/2

[O]n dört yaşında olup re'y ve 'aklı müctemi' olan Hind vālidesi Zeynebiñ yanında Zeyneb ile sākine olmak istediğinde aḥar diyārda sākini-ebb karındaşı Beşr/Bişr Hindi Zeyneb yanından alup kendi nefsine zamm itmege kādīr olur mı? [O]lmaz.

303/3

Fetvanın metni verilmemiştir.

306/1

[E]nhār-ı hāşşadan bir nehriñ şuyı debbāğhānelere anlardan soñra esfelinde olan cevāmi‘ ve degirmen ve bōstānlara cereyān idüp cümlesi ol nehrden bi-haqqın müntefi‘āsı (?) olup lākin ba‘zı sinīnde şuya killet tārī olmağla ‘ulyāda olan debbāğlar nehriñ şuyunu şīke (?) ile dükkānlarına icrā murād idüp esfelinde olan emlāk ahālisi daği şuyı şīke idüp emlāklarına icrā murād eyleseler ahālī-yi esfel emlāklarını sağy idüp gınā hāşıl olmadıkca ahālī-yi a‘lāyı icrādan men‘e kādīr olurlar mı? [C]evāb: bā-şāvābetle olurlar.

339/2

[B]ir nehr-i hāşşdan kādīmī hāqq-ı şurbı olmayanlar erbāb-ı nehrden bilā-izn arāzīlerin bir kaç sene sağy eyleseler hālā erbāb-ı nehr zafer(?) bulup mezbūrları sağydan men‘e şer‘an kādīr olur mı? [C]evāb: bā-şāvābetle olurlar.

352/2

[K]uttā‘-ı tārīkden bir kaç kimesneler bir karyeyi başup mālını nehb ü ğāret her birinüñ aldığı nişāb-ı sirķaya bālīg olup katl-i nefis itdüklerinden soñra ol kimesnelerden ‘Amr(ū) aḥz olunsa kādī eyyedehu Allāh^u te‘ālā ‘Amr(ūy)ı katl itmek cā’iz olur mı? [C]evāb: bā-şāvābetle olur.

363/1

[S]elāṭīn-i māzīye evkāfindan olan ... vaḳf çeşmeniñ şuyundan mütevellisi Zeyd ba‘zı kimesnelerin menzillerine ḥilāf-ı şurūṭ-ı vāḳıf bir ... şu virmele ... çeşmeniñ şuyı nokşān üzre olup ba‘dehū Zeyd ma‘zūl ve yerine ‘Amr(ū) mütevellī olduğda ol kimesnelerin menzillerinde cereyān iden şuyı alup ke’l-evvel çeşme-i merķūmeye icrāya şer‘an kādīr olur mı? [E]l-cevāb: olur.

[B]u şüretde ‘Amr(ū) mütevellī ol şuyı ol kimesnelerden alup çeşme-i merķūmeye icrā murād itdükde ol kimesneler mücerred ol şuyı mütevellī-yi sābık ... ve tām otuz senedir isti‘māl ideriz öyle olıcağ mülkümüz olmuş olur deyü virmekden imtinā‘a şer‘an kādīr olurlar mı? [E]l-cevāb: olmazlar.

[B]u şüretde ‘Amr(ū) mütevellī ol kimesneler ile ḥuşūş-ı mezbūr içün ḥākime mūrāfa‘a olduklarında ḥaḳ Zeydiñ yeddinde idüğü şer‘an ḡābit iken ḥākīm-i mezbūr mücerred otuz sene isti‘māl idegelmişler öyle olıcağ anlarıñ mülki olmuş olur deyü ol şuyı ḥilāf-ı şer‘ ol kimesnelere teslīm eylese ḥükmi nāfiz olur mı? [E]l-cevāb: olmaz.

[illegible]

[illegible]

Fetva 352/2

[illegible]

Fetva 363/1